

УДК 393(=161.2):[911.375:008](477)“20”

DOI <https://doi.org/10.15407/slavicworld2024.23.183>

ІВАННІКОВА ЛЮДМИЛА

кандидатка філологічних наук, доцентка, старша наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0617-5082>

IVANNIKOVA LIUDMYLA

a Ph.D. in Philology, an associate professor, a senior research fellow at Ukrainian and Foreign Folkloristics Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0617-5082>

Бібліографічний опис:

Іваннікова, Л. (2024) Глорифікаційна промова сучасного похорону: традиція міської культури. *Слов'янський світ*, 23, 183–217.

Ivannikova, L. (2024) Glorification Speech of a Modern Funeral: Tradition of the Urban Culture. *Slavic World*, 23, 183–217.

ГЛОРИФІКАЦІЙНА ПРОМОВА СУЧАСНОГО ПОХОРОНУ: ТРАДИЦІЯ МІСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Анотація / Abstract

У міській культурі в контексті похоронного ритуалу побутує практика виголошення імпровізованих прощальних, надгробних та поминальних промов. Вони звучать під час похорону й за поминальною трапезою. Особливо це характерно для похоронів української інтелігенції та загиблих військовослужбовців. Ці глорифікаційні тексти властиві виключно традиції міської культури, яка має глибоке генетичне коріння. Такі імпровізовані промови в міській традиції функціонально замінили виконання похоронних пісень і псалмів, а частково й голосинь. У них відображені традиційні світоглядні уявлення про за-

гробне життя та про душу померлого. Усе це зумовлює **актуальність фольклористичного дослідження** таких текстів.

Наукова новизна. Уперше в українській фольклористиці предметом наукового дослідження стали глорифікаційні тексти поховально-поминального обрядового комплексу традиційної культури міста. Це індивідуальні імпровізовані промови, приурочені до похорону та поминальних днів.

Мета дослідження – здійснити науковий фольклористичний аналіз вищезгаданих глорифікаційних текстів, простежити їхню генезу, структуру, семантику і прагматику, термінологію, жанрові ознаки, зв'язок з усною народною традицією.

Методи дослідження. У статті застосовано методи включеного спостереження, інтерв'ювання, описово-аналітичний, порівняльно-історичний, історико-генетичний та структурно-типологічний, функціональний та міждисциплінарний.

Джерельною базою стали як власні записи та спостереження авторки, здійснені в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. під час міських похоронів і поминок, так і матеріали із соціальних мереж.

Висновки. Проаналізувавши історичні джерела, доходимо висновку про паралельне існування в українській обрядовій культурі головної та панегіричної традицій. Джерела вказують на диференціацію сільської та міської поховальної культури. Практика виголошення усних імпровізованих похоронних і поминальних промов є однією з форм комеморації, характерною виключно для міста. Семантично ці тексти перебувають на межі між фольклором, біографічним нарративом та індивідуальною творчістю. У міській традиції вони функціонально замінюють голосіння, з якими мають генетичну та типологічну спорідненість. Спільними ознаками цих жанрів є індивідуальна імпрорвізація та прагматика, а саме: функції оплакування, прощання, комунікації з померлим, поминання, заспокоєння, інформативна та консолідуюча.

Ознаки фольклорності глорифікаційних текстів: усна імпрорвізація, відображення традиційних світоглядних уявлень та ментальних стереотипів; спорідненість із фольклорною прозою – меморатами, фабулатами, бувальщинами, народними оповіданнями, героїчними легендами; включення характерних для похоронної традиції фольклорних мотивів; використання традиційних фольклорних формул, ритуальної мови і ритуальних текстів; наявність елементів ідеалізації, героїзації та міфологізації покійника. Звеличення подвигу героя і патріотичний пафос наближають глорифікаційні промови до героїчного епосу та величального фольклору.

Традиція виголошувати надгробне слово або зачитувати промови під час похорону була відома вже в козацькі часи, актуалізувалася в другій половині XIX ст., зокрема, під час похорону та перепоховання в Україні Тараса Шевченка. Звідси поширився звичай зачитувати або усно виголошувати промови та вірші під час похорону видатних українських діячів. Прагматика публічних промов на похоронах видатних українців інша. У XIX–XXI ст. вони стали формою протесту проти російського самодержавства, маніфестацією українства, засобом пробудження національної самосвідомості та консолідації української нації, боротьби за Єдину Соборну Незалежну Україну.

Ключові слова: сучасний міський похорон, комеморативний текст, оплакування, поминання, імпровізовані промови.

A practice of proclamation improvised farewell, graveside and memorial speeches exists in urban culture in the context of a funeral ritual. They are heard during the funeral and at the memorial dinner. This is especially typical for the funerals of Ukrainian intelligentsia and fallen military personnel. These glorification texts are characteristic exclusively for the tradition of urban culture, which has deep genetic roots. Such improvised speeches in the urban tradition have functionally replaced the performance of funeral songs and psalms, and partly laments. They reflect traditional worldviews about the afterlife and the soul of the deceased. All this determines *the relevance of the folkloristic study* of such texts.

Scientific novelty. The glorification texts of funeral and memorial ritual complex of the city's traditional culture have become the subject of scientific research for the first time in Ukrainian folkloristics. These are individual improvised speeches dedicated to funerals and memorial days.

The purpose of the study is to carry out a scientific folkloristic analysis of the above-mentioned commemorative texts, to trace their genesis, structure, semantics and pragmatics, terminology, genre features, connection with oral folk tradition.

Research methods. The methods of included observation, the interview, descriptive-analytical, comparative-historical, historical-genetic and structural-typological, functional and interdisciplinary methods are used in the article.

The source base consists of both the authoress's own records and observations of the late 20th and early 21st centuries during city funerals and memorial services as well as the materials from social networks.

Conclusions. Having analyzed historical sources, the authoress is concluding that the lamentation tradition and tradition of reciting funeral

speech in Ukrainian everyday life. The sources indicate the differentiation of rural and urban funeral culture. The practice of delivering oral improvised funeral and memorial speeches is one of the forms of commemoration, typical for the city exclusively. Semantically these texts are on the border between folklore, oral history and individual creativity. In the urban tradition they functionally replace laments, with which they have a genetic and typological relationship. Individual improvisation, common pragmatics, namely the functions of mourning, farewell, communication with the deceased, commemoration, reassurance, informative and consolidating are considered to be common features of these genres.

Signs of the folklore of commemorative texts include oral improvisation, reflection of traditional worldviews and mental stereotypes; affinity with folklore prose - memoirs, fables, stories, folk tales, heroic legends; inclusion of folklore motifs typical for the funeral tradition; use of traditional folklore formulas, ritual language and ritual texts; presence of elements of idealization, heroization and mythologizing of the deceased. The glorification of the hero's feat and patriotic pathos bring commemorative speeches closer to the heroic epic and laudatory folklore.

The tradition of eulogy delivering or reading speeches during a funeral has been known already in Cossack times, and is actualized in the second half of the 19th century, in particular, during Taras Shevchenko funeral and reburial in Ukraine. Hence the custom of reading or orally reciting speeches and poems during the funeral of prominent Ukrainian figures has spread. The pragmatics of public speeches at the funerals of prominent Ukrainians is different. In the 19th–21st centuries they have become a form of protest against Russian autocracy, a manifestation of Ukrainianness, a means of awakening national consciousness and consolidating the Ukrainian nation, a means of fighting for a United Conciliar Independent Ukraine.

Keywords: modern urban funeral, commemorative text, grieving, commemoration, improvised speeches.

Вступ. Постановка проблеми. У міській культурі в контексті похоронного ритуалу існують елементи усної наративної традиції, однак паралельно із цим здавна побутує практика виголошення імпровізованих або зарання підготовлених прощальних, надгробних та поминальних промов, які звучать під час похорону, зокрема й на траурному мітингу, і в храмі після відспівування, і на цвинтарі над ямою, і за поми-

нальною трапезою в день похорону, на дев'ятини, сороковини та в річницю смерті. Особливо це характерно для похоронів української інтелігенції, а нині й для похоронів загиблих військовослужбовців. Ці глорифікаційні тексти властиві виключно міській культурі. Такі імпровізовані промови в міській традиції функціонально замінили виконання похоронних пісень та псалм, а частково й голосінь. Типологічно вони споріднені як із голосіннями, так і з прозовим фольклором. Спільною ознакою цих жанрів є створення за певним шаблоном у процесі виконання. Однак, незважаючи на одноразовість та імпровізаційність, траурні промови мають усталену структуру текстів. Крім того, у них відображені традиційні світоглядні уявлення про загробне життя, душу померлого; вони також включають характерні для похоронно-поминального комплексу фольклорні мотиви та формули. Усе це зумовлює **актуальність саме фольклористичного дослідження** таких текстів.

Аналіз джерел. Досі увага фольклористів була зосереджена лише на традиційних для сільської культури ритуальних практиках і фольклорних жанрах, зокрема на голосіннях, прозових наративах, похоронних піснях. Відомими є праці наших сучасників – Олени Боряк, Романа Гузія, Ірини Коваль-Фучило, Валентини Конобродської, Михайла Красикова, Оксани Микитенко, Івана Хланти та ін. [4; 9; 10; 16; 17; 20; 21; 22; 24; 25; 35]. Пані Любов Боса вперше в українській етнологічній науці здійснила ґрунтовний аналіз комеморативних текстів, пов'язаних із колективною пам'яттю переселенців про трагедію затоплених унаслідок будівництва каскаду ГЕС на Дніпрі сіл [5; 6]. Це меморати-спогади, есхатологічні та міфологічні легенди, снотлумачні наративи, голосіння, пісні, вірші тощо. Усі вони пов'язані з ритуалізованими веникулярними практиками комеморації та меморіалізації в місцях переселення або затоплення. Респонденти фольклористики Ірини Коваль-Фучило, яка також досліджує цю тему, свідчать

про наявність промов на зустрічах переселенців. Авторка зазначає, що фольклоризація їхніх розповідей полягає в певній шаблонності фраз і структурних частин тексту [18, с. 126].

Коротка згадка про існування таких промов у середовищі української діаспори Канади трапляється в праці Марини Гримич «Сучасне повсякдення людей літнього віку». Записані нею матеріали є важливим свідченням побутування глорифікаційних текстів у діаспорі. Ця традиція, вочевидь, занесена туди ще в кінці позаминутого століття. Однак місця й час їх виголошення суворо регламентовані: «Прощальні промови рідних, близьких, колег та друзів виголошуються не в церкві, рекомендується це робити на поминальному обіді» [8, с. 134]. І далі: «Промови над померлим (eulogy) не належать до звичаїв української католицької церкви. Однак, якщо родина наполягає на цьому, це може бути здійснене а) в похоронному домі після молитов, проголошених священником; б) на могилі після молитви священника; в) на поминальному обіді. Не дозволено це робити в церкві» [8, с. 135]. Про виголошення промов під час похорону та перепоховання в Україні Тараса Шевченка свідчать у своїх спогадах його сучасники [19, с. 599–603; 13, с. 385, 391, 392; 35, с. 451, 452]. Окремі з них були опубліковані в журналі «Основа» [12, с. 5–9, 13–15; 2, с. 27–35]. А найдавнішу відому нам поминальну промову священника на обіді в день похорону курінного отамана Григорія Покотила виявив у рапорті одного присутнього там полковника історик Запорозької Січі Аполлон Скальковський. Подія датована 1772 роком. Документ спочатку був опублікований у журналі «Русский инвалид» (№ 2 за 1847 р.), а згодом окремою заміткою в журналі «Киевская старина» [32]. Крім повного опису похорону, тут наведено текст самої промови. У ній духівник на основі передсмертної сповіді отамана переповів його життя від народження до смерті. Ця промова виконала не лише комеморативну, а й інформаційну функцію

для учасників похорону, які зовсім нічого не знали про покійника.

Утім, усе це лише свідчення про наявність текстів промов або їх публікація. Самі ж тексти міської поховальної традиції і далі залишаються поза увагою сучасних учених. У цьому полягає **наукова новизна** представленої роботи. Уперше в українській фольклористиці **предметом наукового дослідження** стали глорифікаційні тексти поховально-поминального обрядового комплексу традиційної культури міста. Це індивідуальні імпровізовані промови, приурочені до похорону та поминальних днів.

Мета дослідження – здійснити науковий фольклористичний аналіз вищезгаданих глорифікаційних текстів, простежити їхню генезу, структуру, семантику і прагматику, жанрові ознаки, зв'язок з усною народною традицією (спорідненість із голосіннями та прозовим фольклором, використання традиційних фольклорних формул, ритуальних текстів).

Методи дослідження. У статті застосовано методи включеного спостереження, інтерв'ювання, описово-аналітичний, порівняльно-історичний, історико-генетичний та структурно-типологічний, функціональний та міждисциплінарний.

Джерельною базою стали як мої записи та спостереження, здійснені в кінці ХХ – на початку ХХ ст. (1980–2020-і) під час міських похоронів та поминок, так і матеріали із соціальних мереж, зокрема фото й відео похоронів загиблих військовослужбовців і видатних сучасників. Я була очевидицею та учасницею похоронів у містах Києві та Борисполі. Цьому сприяла багаторічна практика співу в хорі «Гомін» під керівництвом Леопольда Ященка (1986–1993) та в кліросному хорі Свято-Покровської Подільської церкви м. Києва (1997–2019). Отже, я була присутня на похоронах як видатних українців, так і простих киян. Важливим був запис у 2022–2024 роках поховально-поминального фольклорного комплексу, пов'язаного з похороном загиблого військовослужбовця Юрія Коваленка.

Отже, стаття являє собою узагальнення переважно власного емпіричного досвіду.

Основна частина. Для традиційного (сільського) похорону характерна така вербально-музична складова, як тексти оплакування, похоронні та поминальні пісні й псалми, багатство різноманітних нарративних практик. Це насамперед спогади про покійника, розповіді про різні епізоди з його життя, фольклорна проза (снотлумачні наративи, билиці, бувальщини, демонологічні та міфологічні легенди) [21]. У міській культурі також існують елементи цієї традиції, однак паралельно із цим здавна побутує практика виголошення прощальних, надгробних та поминальних промов, які звучать під час похорону, зокрема й на траурному мітингу, і в храмі після відспівування, і на цвинтарі над ямою, і за поминальною трапезою в день похорону, на дев'ятини, сороковини та в річницю смерті. Це можуть бути як пафосні промови, так і теплі спогади рідних і друзів, колег по роботі, однопартиїців, побратимів. Особливо це характерно для похоронів видатних представників української інтелігенції, а нині й для похоронів загиблих військовослужбовців. Ці імпровізовані промови в міській культурі функціонально замінили виконання похоронних пісень та псалм, а частково й голосінь. Власне, голосіння актуалізувалися лише у зв'язку з похоронами загиблих воїнів (детальніше див: [15]).

Проте під впливом інтернету та ЗМІ, особливо в контексті російсько-української війни, розпочався процес зближення традицій сільської та міської культури, і в сільський побут поступово входять жалобні промови, які тут виголошують винятково на похоронах військовослужбовців під час траурного мітингу на площі, у храмі або на цвинтарі. Тоді виступають священники, родичі, військові побратими, представники місцевої влади. Так, під час похорону воїна-морпіха Сергія Сонька на площі Свободи с. Станіслав Херсонської області 18 січня 2017 року першим виступив військовий капелан

Сергій (Чудинович). Він промовив імпрорізовану молитву: «Боже, вічний Боже, сотворителю всього! Упокій душу спочилого, хороброго воїна Сергія, бо він заповідь Твою – про любов, що немає більшої любові, аніж душу свою покласти за друзів своїх – зберіг. Він своє життя віддав за нашу країну і за наш народ. Тож зроби його сопричасником своєї Вічної благодості!». У промовах сільського голови та представника облдержадміністрації простежуються характерні для такого випадку мовні кліше: «Життя Сергія було, мов блискавка: таким же яскравим і таким же коротким. <...> Нині герой-земляк дивиться на нас із Вічності і каже: “Я зробив усе, що міг, тепер справа за Вами”»; «Він не встиг пожити, не встиг докохати, не залишив після себе дітей / <...> Ми низько вклоняємось шановним батькам героя – Тетяні Євгенівні та Миколі Віталійовичу за те, що виховали сина саме таким – людяним, відважним, відповідальним» [7]. Утім імпрорізовані траурні промови залишаються прерогативою міської культури.

Прерогатива міської культури. Фольклористи ХІХ–ХХ ст., увага яких зосереджувалася на традиційній культурі села, фіксують лише окремі формули-побажання та звертання до померлих, які промовлялися на обіді в день похорону або в різні поминальні дні: «Як тільки кому піднесуть чарку, той устає, бере чарку, христиться і каже: “Царство йому небесне, легко йому лежать, пером землю держать; хай там собі царствує, а нам посилай, Боже, вік та здоров’я”» [38, с. 710]; «Під час поминок душу покійника звичайно поминають так: “Нехай з Богом (або зі святими) спочиває та нас не скоро до себе дожидає”» [3, с. 256]; «В честь покійників у нас справляють обіди з церковним помином, а частійше й без нього. Звичайно, як частують, то приказують: “Нехай Господь поставить страву (напій) перед душею небіжчика”» [39, с. 6]. Експедиція Павла Чубинського зафіксувала на Волині ритмізовані ритуальні тексти, які промовляють під час поминання померлих на цвинтарі у Фомину неділю: «На могилі кладуть

три або чотири яйця. Після закінчення “приватної” панахиди “господар” розбиває ці яйця об могильний хрест і віддає їх старцеві, приказуючи: “Помолись, дідусю, за умершого татуня, за умершую мамуню і за сеструню”. При цьому він повідомляє “дідові” імена своїх померлих родичів. Далі сім’я з родичами сідають колом на рідних могилах. Глава сім’ї примовляє: “Тут моя родинонька, тут моя мати, тут хутко буду й я спочивати” і викидає на могилу частину шкаралупок та кісточок “свяченого”; кидають на могилу “свячену” сіль, обкреслюють могилу “свяченою” крейдою і виливають чарку горілки, приказуючи: “Їжте, пийте, випивайте і нас, грішних, споминайте”. Після того кожен член сім’ї наливає повну чарку горілки і випиває до дна, приказуючи: “Дай нам, Боже, добре проживати цей рік і на прийшлий в добрім щасті панувати, а умершим царства Божого дочекати”¹. Поминають іще таким чином: на могилах христосуються з померлими, кидають яйця і говорять: “Святії родителі, ходіте до нас хліба й солі їсти”. Далі сідають на могилі і закушують. Після закуски, звертаючись до померлих родичів, говорять: “Наші рідняки, не поминяйте лихом: чим хата багата, тим і рада”»² [37, с. 28–29].

Іван Беньковський у статті «Смерть, поховання та загробне життя в уявленнях і віруваннях народу», опублікованій 1896 року в журналі «Киевская старина», наводить цілу низку нормативних текстів – паремійних формул поминання померлих на Волині: «При згадці за померлих у нашого народу є звичай, якого свято й суворо дотримуються, кожного разу додавати: “Нехай йому (тобто покійнику) на тім світі легко згадається”, або: “Нехай йому легенько ікнеться”, або ж: “Нехай йому буде земля пером” (тобто легка, як пух), але найбільш уживана фраза: “Царство небесне, вічний покой”. Якщо кажуть про який-небудь злий вчинок або гріх якого-небудь покійника чи взагалі про яку-небудь померлу злу людину, то зазвичай додають фразу: “Нехай йому (покійнику) на тім світі Бог не пам’ятує” або: “Нехай йому на тім світі Бог простить”

(маються на увазі його злі діла). При всіх урочистих гостах в урочистих випадках, наприклад, коли п'ють горілку у великі свята, як Великдень, Різдво, “на вілію” та ін. – в традиції у селян пити не лише за живих, а разом і за померлих, поминати в усіх таких випадках і покійників. Той, хто п'є горілку в такому випадку, зазвичай говорить: “Дай нам, Боже, здоров'я, а померлим царство небесне (або “За здоров'я живих”);” при цьому іноді поіменно поминаються “померлі”: такому-то і такому-то “царство небесне”. Так поминають покійників і на всіх поминках за померлими» [3, с. 260]. Цей список цитат можна продовжувати.

Цінним є зауваження етнографа Леоніда Ленчевського стосовно поминального обіду в день похорону на Старокостянтинівщині: «За обідом про покійника намагаються не згадувати, а вже дають поради про облаштування господарства. Якщо ж умерла господиня, то чоловікові радять якнайшвидше оженитися, доводячи, як важко жити без господині» [23, с. 78]. Отже, бачимо, що у фіксаціях етнографів та фольклористів минулого жодним чином не згадуються промови під час сільського похорону або поминок.

Про паралельне існування в українській обрядовій культурі голосильної та панегіричної традицій як ознаки елітарної та загалом міської культури зауважує історик Олена Замура: «Народному світогляду були чужі вияви стриманої скорботи, яка, здається, у ХІХ ст. стала нормою тільки серед представників привілейованих кіл» [14, с. 237].

Побутування похоронних та поминальних промов саме в міському фольклорному середовищі підтверджують мої респонденти з різних міст. Про позитивне ставлення до такої традиції каже мешканець м. Ківерців Волинської області Віктор Приймак. З його розповіді випливає, що в маленьких містах така ритуальна поведінка характерна переважно для родин інтелігенції: «Ми були на поминках. [Це в Ківерцях було?] У Ківерцях. І в кафешці сіли всі. І кожен – сини, роди-

чі – всі встали і розказали про матір, про різні випадки, що в житті було, не формально, але багато всього. Це спогади, краще, що було в житті. [Тобто ця традиція в містах є, навіть у райцентрах?] Ну мало вже, мало! Вже дуже мало. [Це раніше було чи лише тепер?] І раніше, і тепер. На поминках. Так гарно сказали, ви знаєте, так воно приємно, що це про людину відзиваються, а неформально сіли випили, поцокались, не поцокались – і все. [Цікаво, що в селах цього немає, а в райцентрах уже є.] Нема, вже нема, вже я не бачив такого зараз. [А коли це було?] Ну от коли мати Петрова померла? Вже вона років з десять... Ну правда, вони обоє з вищою освітою, син – професор академії, а мати вчителька була, а його діти теж, ерудовані діти, внучки київські вийшли, сказали... Вони самі з Києва. [Значить, це все-таки притаманно інтелігенції?] Він професор інституту, да. А простий народ так би не сказав. [Тобто якщо ваші односельці ховають, то вони промов не кажуть?] Ні. Всі стараються відмовчатися. Так мовчки ото посидять, вип'ють, “пом’янем!” – і все. Це на священника більше перекладають... Як кажуть, після попа молитву не поправляють – і всі після його вже мовчать»³.

Водночас у Києві це стало загальноприйнятим. При цьому простежується певна дифузія текстів, коли застільні жалобні промови непомітно переходять у жанр спогадів. Розповідає киянка Юлія Красуля: «Коли моєї клієнтки чоловік загинув на війні, то хоронили його на Берковцях. То ми сиділи всі, випили, спілкувались, його згадували, якою він був людиною. Родичі, жінка, дитина його... Тобто було таке! І ми весь час, десь пів дня, скільки ми просиділи, ми весь час якісь такі історії, що з ним пов’язано було, розповідали. Коли вони там познайомились, а от які були моменти, “а пам’ятаєш оце?” батьки його теж там сиділи, все згадували. Тобто ми спілкувалися! Знову випили, там були військові з одного боку, які з ним були, а з цього боку родичі. Це був похорон військово-

го в серпні [дві тисячі] двадцять другого року, дуже близькі наші друзі»⁴.

Але ця традиція стосується не лише військовослужбовців, а й звичайних містян. Пригадую поминальний обід у день похорону киянки Віри Колесник 3 жовтня 2019 року. У ресторані зібралися близькі родичі: брати, сестри, діти, племінники. І кожен із них був налаштований на спогади; згадували не лише трагічні, а й кумедні випадки з її життя та життя родини, тому поминки були схожі більше на ювілей, ніж на жалобу. Аргументували це тим, що Віра Олексіївна була дуже веселою і життєрадісною людиною, тож «їй там буде приємніше, коли про неї в цей день говоритимуть з гумором»⁵. Усе це свідчить, що промови на похоронах і поминках є усною традицією, але не сільської, а міської культури.

Термінологія. Сучасні науковці активно використовують термін «комеморативний текст». Цей термін має досить широке значення й може включати різноманітні тексти, які виконують комеморативну функцію. Це й усні (голосіння, похоронні та поминальні пісні, снотлумачні наративи, спогади-меморати, історичні перекази, релігійні проповіді та офіційні промови на похоронах та поминальних акціях, усні інтерв'ю родичів та сусідів, учителів, односельців тощо), і писемні жанри (вірші комеморативного змісту (наприклад, комеморативна поезія на смерть Тараса Шевченка [12, с. 10–12, 15–16; 2, с. 16–23, 35–38]; такими ж віршами, роздрукованими й рукописними, була вкрита вулиця Інститутська після розстрілів на Майдані), епітафії, написи на пам'ятниках та меморіальних дошках, некрологи, листи, телеграми, публікації в соціальних мережах, а також візуальні та матеріальні форми меморіалізації тощо. Останнім часом з'явилася традиція демонструвати фото-, відеоряд про життя покійника, що я спостерігала під час похорону Євгена Сверстюка та Ярослава Мосіюка. Багато таких відеокліпів, присвячених пам'яті за-

гиблих військовослужбовців, поширюють у соціальних мережах.

Межі вербальних жанрів досить розмиті (скажімо, меморат не завжди буває коменоратом, а звичайний спогад про війну в контексті траурного мітингу або снотлумачний наратив, якщо він стосується пам'яті померлого, стає коменоратом, тобто змінює жанрові особливості); усе залежить від прагматики того чи іншого тексту в конкретному контексті. Семантично вони перебувають на межі між фольклором, усною історією та індивідуальною творчістю. Основна їх функція – коменорация, тобто збереження і трансляція пам'яті про людину, подію. Оскільки ж моя увага зосереджена винятково на одному жанрі: похоронні та поминальні промови, то я вживаю і більш конкретні для кожного різновиду текстів терміни. У різних джерелах можна натрапити на різні терміни на позначення цього комунікативного явища. Це «прощальна», «надгробна», «жалобна», «траурна», «похоронна», «поминальна» промова, «імпроризована промова», «промова над померлим», «промова на похороні», «прощальна мова», «прощальна мова на похоронах», «прощальне слово», «останнє слово», «надгробне слово», «слово над гробом», «поминальне слово», «застільна промова», «жалобний тост», «поминальний тост», «розгорнутий тост», «некролог» тощо. Така різноманітність вживаних термінів пов'язана з різним часом та місцем виголошення промов, що зумовлює й різноманітність змісту та прагматики цих текстів. Тобто всередині цього жанру простежується певна диференціяція текстів, розподіл їх функцій: прощання, поминання, заспокоєння і підтримка рідних, консолідація та солідаризація певної спільноти, родини.

Ознаки фольклорності. Чому я вважаю ці тексти вартими уваги фольклориста? Насамперед тому, що вони створюються, як і фольклорні прозові тексти, у процесі виконання шляхом імпроризації, але за певними канонами. Це індивідуальні

одноразові тексти, які складаються з усталених структурних елементів і відображають ментальні та світоглядні стереотипи українців.

Практика виголошення таких промов у контексті міського похорону давно вже стала традицією, коріння якої сягає в козацьку добу, а може, і глибше. Ця традиція була стійкою вже в середині XIX ст., принаймні мені на сьогодні відомі фіксації таких промов або згадки про їх виголошення чи заборону під час похоронів Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Івана Нечуя-Левицького, Ольги Кобилянської, героїв Крут та ін. І це зовсім не пов'язано із занепадом традиції оплакування чи наративної традиції в місті. Навпаки, вони існують паралельно, іноді автономно, але здебільшого доповнюють одна одну. Так, наприклад, під час поминання 12 серпня 2022 року загиблого військовослужбовця, киянина Юрія Коваленка, за поминальним столом одна з родичок, пані Валентина Деренчук, розповідала сни не лише про загиблого воїна, а й про свого давно померлого батька. Снотлумачний наратив став тим ядром, навколо якого вибудувалася поминальна промова-тост: «Мені двічі вже снився Юра. Снилися обставини бою, в якому його не стало. І ви розумієте, я ні перший раз, ні другий раз я не додивилася цей сон до кінця, тому що я *(плаче)* прокидалась і схоплювалася в такому жахові... Я думаю, що він хотів щось сказати. І я цей сон обов'язково додивлюсь. І я знаю, що він хотів сказати! Я знаю. Юра! Я дочекаюся! Ти скажеш мені! *(звертається до вдови)* А тобі, Тома, хочу сказати: “Пам'ятай: ми у тебе є! І ти можеш на нас розраховувати. Те, що ми зможемо для тебе, ми зробимо. Царство Небесне!”»⁶.

Мати загиблого неодноразово розповідала сни про сина. Інколи в час похорону можна почути навіть анекдоти, які виконують роль засобу для зняття стресу (в моїй практиці було кілька випадків, коли їх розповідали в автобусі по дорозі з кладовища), веселі спогади про померлого. При цьому мате-

рі, дружини, доньки загиблих воїнів не припиняють голосити навіть під час траурного мітингу [33].

По-друге, і це головне – у цих текстах відображені *традиційні світоглядні уявлення* про загробне життя, про душу померлого, про нерозривний зв'язок між живими і померлими. Учасники похорону вірять, що покійник їх чує і бачить. У промовах часто звертаються до нього зі словами вдячності, смутку, з побажаннями, тобто використовують певну ритуальну мову й ритуальні тексти. Так, наприклад, характерною рисою «слів» (промов) над гробом Тараса Шевченка була розмова з мертвим поетом, як із живим. Так зверталися до нього Пантелеймон Куліш, Микола Костомаров, Василь Білозерський: «Боявся еси, Тарасе, що вмреш на чужині між чужими людьми. Отже, ні! Посеред рідної великої семьї спочив ти одпочинком вічним. Ні в кого з українців не було такої семьї, як у тебе, нікого так, як тебе, на той світ не проводжали. Були в нас на Україні великі воїни, були великі правителі, а ти став вищим всіх їх» (Куліш) [12, с. 6]. «А як же котрі з нас похилятця або відцураютьця од твого великого завіту, то відцурайся й ти від них, Тарасе, бо то не твої діти. <...> Бач, Тарасе, яка тісенька купка зібралась біля тебе: оце вже твої щирі діти прийшли сказати тобі останнє велике спасибі. Благослови ж нас, батьку, кінчать те велике діло, що обілляв ти гіркими сльозами» (Костомаров) [2, с. 28]. Друзі поета вірили в те, що він їх чує і бачить: «Обізваємось до тебе, батьку, ще раз нашою рідною материнською мовою, що нею ти проспівав на всю Україну свої думи пророчі, що нею розважав пекучу тугу свого чистого серця і лив у наші думи огонь святий. Підіймем до тебе свою тиху лагідну річ, рідна та щира, самим серцем проказана, дійде вона до тебе, ти і мертвий її почувеш» (Білозерський) [12, с. 7]. Тому при гробі поета Пантелеймон Куліш від імені всієї громади дав обітницю виконати його заповіт і поховати поета над Дніпром, а Василь Білозерський просить благословення на подальшу жертвовну працю в ім'я України: «Одди-

хай, батьку, по твоїм життю тяжкім, а нас, молодих, благослови на неустанну роботу для добра України і всього світу» [12, с. 7]. Так само зверталися до поета, як до живого, В. Хорошевський, Ф. Хартахай та інші промовці [12, с. 8]. І ця традиція нині продовжується.

Цікава в цьому плані поминальна промова вже згадуваної пані Валентини Деренчук на сороковинах після загибелі Юрія Коваленка. Вона репрезентує залишки давніх анімістичних уявлень про перетворення душі людини в предмети навколишнього світу, природи. Нам пощастило зробити повторний запис цієї розповіді через два з половиною роки після події: «Це дев'ять днів було, і нам Тома давала вазони, орхідейки, на згадку про Юру. <...> І він випустив відразу три стрілки. Так гарно цвів! І він кожного року цвіте! Кожного року! Я дуже люблю цей вазон. Він постійно радує своїм цвітом, і таким розкішним. І з ним можна побалакати навіть. Я його і Юрою назвала... Юрчиком назвала... І всі знають, що це Юрчик мій. І з ним добре говорити, бо він вміє слухати. Оце собі балакаю з ним часом... Він стоїть собі, виглядає в вікно, на вулицю <...> І я весь час дивлюсь, згадую... І він якби віддячує своїм розкішним цвітом. Дуже гарний! От така історія. Нічого особливого – але для мене це знаково»⁷.

Тут також, як і у фольклорних текстах, присутні **елементи ідеалізації та міфологізації покійника**, а в разі загибелі військовослужбовців саме внаслідок виголошення таких імпрізованих промов відбувається процес їх героїзації в суспільстві. Наприклад, під час похорону Юрія Коваленка 5 серпня 2022 року одна зі своячок сказала: «Кожен із нас жертвує щось заради перемоги. Хтось кошти, хтось автомобіль, хтось харчові продукти. А Юра віддав не гроші, не дім, не машину, а найцінніше, що в нього було, – життя. Немає більшого вияву любові, ніж покласти голову в бою за Україну. І я вірю, що всі полегли воїни йдуть одразу до Раю. Сьогодні плаче не лише мати. Сьогодні за своїм сином плаче вся Україна»⁸. Подібні

мотиви звучали й у промовах матері, батька, друзів, військових побратимів під час поминальної трапези в дні дев'ятих, сороковин та роковин загибелі воїна: він був найкращим, він герой, він був ангелом Божим: «Загинув син. Він у мене був один-єдиний, це був син від Бога. Ви розумієте, він був як ангел Божий, він усім допомагав... Він у мене загинув як герой України. Я ним пишалася за життя»⁹; «Він був надзвичайно якийсь неземний, якийсь не од світу цього. Таких людей дуже мало. Всі це зазначали: він був особливий. Надзвичайно добрий, надзвичайно розумний, надзвичайно шляхетний, надзвичайно тонкий і чуттєвий, відчував біль кожного і всім хотів допомогти. Всюди, де він був потрібен, він був вчасно»¹⁰; «Загинув мій син, і я думаю, чого ж Бог так зробив, що забрав найкращу людину? Невже це Йому там треба мого сина? А інші говорять, вже навіть моя родина, що мій син пішов до Бога, щоб з Богом домовитися, щоб війна закінчилась. І бачите, як тільки падлючі ці москалі вбили мого сина, на наступний день Байден підписав документи, щоб дати таку зброю, що захистить Україну»¹¹.

За моїми спостереженнями, така героїзація надзвичайно важлива в перші дні після загибелі сина, чоловіка, побратима, земляка, адже вона виконує насамперед терапевтичну функцію як для родини, так і для всієї спільноти. Мені трапилося спостерігати, як убита горем мати Юрія Коваленка немов ожила від пафосних слів про її сина. Родичі зауважили, що єдине, що її тримає на світі, це усвідомлення того, що її син герой, що це велика втрата не лише для неї, а й для всієї України. Тож не дивно, що з часом вона буквально повторювала основні меседжі цих промов, які вона сприйняла буквально: «Мій син герой», «За ним плаче вся Україна», «Він при житті міг з усіма про все домовитись – отже, він відійшов до Раю, щоб домовитися з Богом, щоб припинилася війна, щоб нам дали зброю»¹². Звеличення подвигу героя та подвигу його батьків, високий стиль мовлення, патріотичний пафос за змістом на-

ближають глорифікаційні промови до героїчного епосу та величального фольклору.

Крім того, ці усталені тексти часто включають характерні для похоронної традиції **фольклорні мотиви і формули**. Так, на похороні Марії Миколайчук 3 лютого 2023 року під час поминального обіду неодноразово повторювалася думка про те, що сьогодні вона прийшла до Івана, і тепер нарешті вони, після довгої розлуки, знову разом. Інша думка, яку висловлювали учасники трапези, це та, що Марічка завжди дуже гарно приймала гостей і щедро накривала столи, що довкола неї завжди панувала неповторна атмосфера, що в день похорону відчували в усьому її присутність¹³.

Такі висловлювання мені неодноразово доводилося чути на будь-якому похороні й у селі, і в місті. «Завжди присутнє відчуття, що Юра десь поруч. Наче він десь відлучився у відрадження, скоро буде. От як Тома приїжджала у гості, ми наче там сидимо на кухні, а Юра десь прибирає у сауні. Оце ніби він десь тут поруч, він усе баче, але зараз до його не можна»¹⁴.

Гадаю, не варто доводити спорідненість цих глорифікаційних текстів із фольклорною прозою – меморатами, фабулатами, бувальщинами, народними оповіданнями, навіть сноглумачними наративами, жартами й анекдотами. Адже вони часто включають елементи або й цілі сюжети цих фольклорних жанрів. «У нас тоже, коли Серьожу хоронили, мого сина, так точно так же от за столом сиділи і вспоминали. Такі моменти інтересні! Один такий був друг присутній там, видний такий мужчина, а вони ж любітелі були на охоту-то їздить колись, він і рибачить любив, но вони на охоту. І от оцей момент і вспоминали. Як він такий з юмором був... І таку інтересну якусь історію, шо хтось там чи злився шось, чи возмущався – і вдруг, каже, переходять десь там, вода і раз каже – і в нього випадає мобільний! А Серьожка значить каже: “Ото, каже, бачиш! Так, каже, обідився навіть телефон на тебе, шо в воду од тебе втік, рішив тебе оставить!” – отакі моменти от. Всьо

времня сиділи, вспоминали, обсуждали, що де не був, він такий був юморний... [Це просто на похороні?] На похороні, я так сиділа, оце чула, такі воспомінанія хароші... Він був дуже добрий»¹⁵.

Що ж стосується формул, то для висловлення підтримки і співчуття прийнято вживати такі сталі побажання, як «Царство Небесне», «вічна і світла пам'ять», «земля пухом», «хай Господь упокоїть душу», «хай спочиває з миром / з Богом», «вічний спокій», «він назавжди залишиться в серці», «прийміть мої щирі співчуття», «хай Господь дасть вам сили пережити це горе» тощо. По суті, це ритуальні тексти. Як правило, їх промовляють після закінчення поминальної трапези під час прощання з рідними: для цього вони стають в кінці столу й приймають співчуття від кожного учасника похорону. Ці формули звернені до родичів і супроводжуються обіймами або стисканням рук. Така практика особливо важлива під час похорону військовослужбовців. Висловлення співчуття, солідарності з родиною, запевнення в тому, що будуть пам'ятати загиблого та не залишать у горі його сім'ю, виконує і терапевтичну, і консолідуючу функцію.

На похоронах та поминках загиблих військовослужбовців до традиційних формул часто додаються слова вдячності, слогани Майдану та ін.: «Царство йому Небесне і земля пухом»; «Вічна пам'ять. Він дійсно живий. Світла пам'ять йому»; «Царство Небесне йому. Пам'ятайте його»; «Пом'янемо його. Честь герою!»; «Царство Небесне, Юра, дякую за все»; «Світла пам'ять. Спочивай з миром, дорогий друже»; «Юрію, ми тебе пам'ятаємо, ми тобі вдячні й будемо завжди тебе пам'ятати. Герої не вмирають!»; «Він був героєм, він загинув як герой. Царство йому Небесне і вічна слава, вічна слава йому»; «Нехай спочиває з миром, Царство йому Небесне, життя вічне, а в наших серцях і помислах світла і вічна пам'ять. Слава Україні! Герої не вмирають!»

Мати загиблого військовослужбовця у своїх промовах також використовувала не лише усталені фольклорні формули («Будьте всі здорові, щоб ніхто такого горя не знав, як я»), а й усні слогани, які часто звучали на демонстраціях: «Він – герой України. Давайте встанемо всі й герою, моему синові, тричі скажемо: “Слава! Слава! Слава!”. Нехай він спочиває з Богом»; «Давайте всі вип’ємо, не цокаючись, за нашу перемогу, за всіх наших героїв, яких немає і які ще борються за Україну, за померлих і за живих. Нехай всі наші хлопці придуть живими, здоровими, щоб матері не плакали за своїми синами і щоб діти не залишалися сиротами. Будьте всі здорові і пам’ятайте про мого сина. Випийте стоячи до дна за здоров’я усіх. Героям слава! Тричі: Слава! Слава! Слава!»

Генетична спорідненість із голосіннями. Найголовнішою ознакою, яка об’єднує ці два жанри, є імпровізація на основі певних усталених фольклорних формул. Крім неї, як побачимо далі, виступає і спільність прагматики цих текстів, а саме функції оплакування, комунікації з померлим, поминання, заспокоєння, а в разі загибелі військовослужбовця ще й інформативна та консолідуюча. Вони водночас виконують і функцію прощання, бо часто під час таких промов просять прощення в покійного або від імені покійного. Терапевтична функція спрямована не лише на родину померлого. Цими промовама, як і плачем, «полегшують душу» ті, хто їх виголошує на цвинтарі, у храмі, за трапезою. Власне, це і є плач, але не жіночий, а чоловічий, бо ж функції чоловіків та жінок під час похорону розділялися: жінки створювали вербально-музичний, а чоловіки вербальний текст. Так, наприклад, чоловічі промови функціонально замінили жіночі голосіння над гробом Тараса Шевченка в Петербурзі.

Уже в кінці XIX ст. фольклорист-аматор, священник Іван Беньковський звернув увагу на імпровізаційну природу голосіння. Під час похорону в с. Григорівка Старокостянтинівського повіту одна з голосильниць «не гірше за якого-не-

будь барда чи поета складала імпрровізацію, в якій вихваляла свого батька і водночас описувала всю тяжкість утрати від його смерті» [3, с. 251]. В іншому місці автор зауважує: «Кожен, оплакуючи померлого, сам створює імпрровізацію, пристосовуючись до випадку та обставин, як хто може і вміє» [3, с. 252]. На одноразовість тексту плачу та індивідуальну його імпрровізацію вказує й сучасна дослідниця голосильної традиції Оксана Микитенко в монографії «Балкано-слов'янський текст поховального оплакування: прагматика, семантика, етнопоетика» (2010): «У кожному домі кожного померлого інакше оплакують, і те, що сьогодні плакальниця придумає й висловить, назавтра забудеться» [24, с. 110].

Стосовно **комунікації з покійником**. Якщо в голосіннях безпосереднім адресатом є покійник, то адресатами траурної / поминальної промови можуть бути і покійник, і родина, і вся Україна. Важливо й те, що тексти таких промов опосередковано виконують функцію оплакування там, де немає традиції голосити. Яскравим прикладом спорідненості цих жанрів може бути надгробне слово етнографа Феоктиста Хартахая на похороні Тараса Шевченка, яке включає багато мотивів голосінь. Власне, це і є справжній чоловічий плач за померлим другом: «Довго тебе, тату, на Україну вижидали, як дощичку майового ждали – тепер перестануть. Як сонечко ясне, що з-за чорних хмар визирає, показувавсь ти на рідній землі, та не довго в її витав, усе тебе доля на чужину закликала – і очі на чужині закрила, в чужій землі, в чужій ґруні тіло поховала. Спи ж, тату, поки правда з кривдою силу мірять буде, поки правда запанує на світі» [12, с. 14]. Водночас Ф. Хартахай оплакує осиротілу матір-Україну: «Сумно і страшно вимовить: “Тарас Григорович умер!” а ще страшніше сказати: “На чужій чужині!” Україно, мати наша, де твоя утіха, де витає і що тепер робе?.. Зомлили ніженьки, що по світу носили, зложились рученьки, що тобі служили, закрились

карі очі, що на тебе, любуючи й сумуючи, гляділи, минулися думи і пісні!» [12, с. 14].

Опубліковані нижче «Голосіння Українок», одне з яких традиційне – «Голосіння сестри за братом», а інше – стилізація під фольклор Ганни Барвінок, дуже добре передають настрій, переживання і глибокий жаль: «Боже! Розів'ються садочки, – а тебе, мій голубе, і не буде! Защобече соловейко, закує зозуля – а тебе, наш жалібнику, і не почувеш... З якої ж сторони тебе, наше сонце, вітати? Їсти і пити не будем, – тебе, сирітський наш батеньку, будем виглядати» [12, с. 16].

Співзвучне з голосіннями і прощальне слово матері з Вінниччини над гробом загиблого сина. Цей текст є водночас і промовою, зверненою до односельців, і голосінням, зверненим до сина, і молитвою до Бога та ясного сонця: «Люди добрі! Простіть мого Сашу, може, він комусь щось погане сказав, може, когось обідив, когось обійшов увагою... Простіть його, я вас прошу... Но він був дуже добра людина. Він найкращий. Він мій, єдиний. Він назавжди залишиться моїм хлопчиком. Скільки би йому років не було. Хлопчик мій... Прости мене, що я тебе не зберегла... Прости мене, що я тобі таку дорогу [приготувала]... Прости мене, сину мій!.. Прости мене! Прости! Прости!.. Дитино моя мила!.. Божечку мій, прости... Господи, поміщничку мій, я прошу Тебе, прости... Сонечко таке світить, – освіти йому дорогу його... Божечку, візьми його в Своє Царство Небесне!.. Візьми його в Рай! Пожалуста! Я прошу тебе, Боженьку! Візьми його до Себе! Не лиши мою дитиночку! Мій синочок! Дякую тобі за всі твої роки! За кожен день, за кожну хвилиночку, яку я з тобою провела, дякую тобі, синочичок... Дякую. Ти просив мене бути сильною. Я буду сильною заради тебе. Заради тебе, синочок! Я буду до тебе приходити, синочичок мій милий... Я тебе дуже люблю! Прощай, синочку. Прощай, мій хлопчику... Прощай!.. [припадає головою до рук сина]» [26].

Гене́за традиції. Як відомо, надгробні промови (панегірики), що прославляли подвиги померлих, виголошували ще в Стародавньому Єгипті. Цей звичай запозичили греки та римляни. Надгробні промови римлян також були хвалебного змісту («Про мертвих або добре, або нічого» («*De mortuis aut bene, aut nihil*»)). Зокрема, вони виголошувались на честь полеглих воїнів. Метою цих промов було надихнути живих на нові подвиги для захисту Батьківщини, тобто, кажучи сучасною мовою, організувати додаткову мобілізацію до війська. Ця традиція набула розквіту в середньовіччі й через західноєвропейські країни поширилася в Україну у вигляді хвалебної поезії не лише мертвим, але й живим. Це важлива складова давньої української літератури XVII–XVIII ст. [28]¹⁶.

Традиція говорити надгробне слово або зачитувати промови під час похорону була поширена в середовищі української козацької еліти й збереглася в родинях їхніх нащадків. А такими були Антоновичі, Білозерські, Горленки, Грушівські, Дорошенки, Драгоманови, Забіли, Закревські, Квітки, Лисенки, Максимовичі, Марковичі, Милорадовичі, Старицькі, Стороженки, Тарновські, Тобілевичі, Ханенки, Чубинські та ін. Тож не дивно, що вона стала нормою в середині XIX ст. переважно на похоронах тогочасної української еліти.

Багато відомостей про це знаходимо, зокрема, у спогадах учасників та очевидців похорону Тараса Шевченка та переповнення його в Україні. Біографи поета згадують про зворушливі промови Пантелеймона Куліша, Миколи Костомарова, Василя Білозерського, Михайла Чалого, Михайла Драгоманова, Володимира Антоновича, Каленика Шейковського та ін. І якраз Пантелеймон Куліш в одній із промов наголосив на тому, що й Тарас Шевченко є представником козацького роду і що хоронити його слід за давнім козацьким звичаєм: «Що се ти, батьку Тарасе, од'їжджаєш на Україну без червоної китайки, заслуги козацької? Чим же ти нижчий од козацьких лицарів, що червоною китайкою вкривалися, заслугою козацькою

пишалися? Ні один вільний предок твій, Тарасе, не сходив з сего світу без сеї останньої честі» [27].

Перші шість промов були виголошені 28 лютого в церкві Святої великомучениці Катерини в Петербурзькій академії мистецтв одразу ж після панахиди, а інші – на Смоленському цвинтарі. Більшість із них були пройняті не лише тугою, але й пафосом, власне, у них була надана перша оцінка життя і творчості поета, його значення для України та всього слов'янського світу [12, с. 5–9; 12–15]. М. Костомаров та П. Куліш виголосили прощальне слово на кладовищі 26 квітня 1861 року, в день проводів поета в Україну [2, с. 27–35]. Є відомості про виголошення або зачитування промов і віршів під час зустрічі поета в Україні, зокрема, 6 травня у лісі поблизу Микільської Слобідки, 7 травня, дорогою від церкви Різдва Христового до пароплава, по дорозі до Канева і в самому Каневі. Очевидці повідомляють про незліченну кількість промов і віршів, які зачитували переважно студенти [27; 19, с. 594]. Окремі промови викликали сенсацію та овації серед слухачів. Тому поліція та губернатори вважали за доцільне їх заборонити. Мовні кліше із цих перших оцінних промов стали ключовими стереотипами українців у сприйманні постаті Тараса Шевченка, які існують і дотепер: «батько українського народу, «батько нації», «батько Тарас».

Очевидно, звідси пішла традиція зачитування або усного виголошення промов та віршів під час похорону видатних українців: письменників, композиторів, митців, учених, державних і громадських діячів. Скажімо, на похороні Івана Франка 31 травня 1916 року, який організувало НТШ, до 10-ї години вечора виголошували промови від різних товариств і спілок [30]. Те саме відбувалося на похороні Івана Нечуя-Левицького в Києві 4 квітня 1918 року [1]. На перепохованні Василя Стуса 19 листопада 1989 року виступили В'ячеслав Чорновіл, Іван Драч, Михайлина Коцюбинська та інші діячі. Сьогодні це усталена традиція.

Прагматика публічних промов на похоронах українських діячів, особливо в часи панування чужинців, значно відрізняється від тих, які говорять на похоронах пересічних громадян. Ці промови протягом XIX–XX ст. були формою протесту проти російського самодержавства, маніфестацією українства, засобом пробудження національної самосвідомості та консолідації розпорошеної між двома імперіями української нації, засобом боротьби за Єдину Соборну Незалежну Україну. Часто похоронні процесії, як, наприклад, похорон Лесі Українки, Івана Франка, Миколи Лисенка, Володимира Івасюка, Василя Стуса, перетворювалися на масову маніфестацію та виливались у мітинги протесту проти існуючого режиму. Так, промови на похороні Данила Щербаківського були потрактовані в ГПУ як «антирадянські». Згодом чимало учасників похорону були репресовані [11]. Під час поховання Володимира Івасюка на Личаківському цвинтарі у Львові (22 травня 1979 р.) виголошувалися промови та вірші, основним мотивом яких був протест проти свавілля радянської влади. Через ці виступи чимало львівських поетів та письменників опинилися в опалі, кілька потрапило за ґрати [31]. Тому в усі часи офіційна влада намагалася заборонити виголошення промов. Наприклад, поліція заборонила промови на похороні Лесі Українки в Києві 8 серпня 1913 року. Протест проти цієї заборони народ висловив тим, що співав на могилі поетеси [29]. Заборонені були промови на похороні Ольги Кобилянської 23 березня 1942 року в Чернівцях [34].

Висновки. Практика виголошення усних імпровізованих похоронних та поминальних промов є однією з форм комеморації, характерною виключно для міської культурної традиції. Семантично вони перебувають на межі між фольклором, біографічним наративом та індивідуальною творчістю. У міській традиції вони функціонально замінують голосіння, з якими мають генетичну та типологічну спорідненість. Спільними ознаками цих жанрів є індивідуальна імпровіза-

ція та прагматика, а саме функції оплакування, прощання, комунікації з померлим, поминання, заспокоєння, інформативна та консолідуюча. Проте є також певна відмінність між цими жанрами, яка стосується не лише форми і структури текстів. Якщо в голосіннях безпосереднім адресатом є покійник, то адресатами траурної / поминальної промови можуть бути і покійник, і родина, і вся Україна.

Ознаки фольклорності глорифікаційних текстів: усна імпровізація, усталена структура (виділяється шаблонний початок і кінець); відображення традиційних світоглядних уявлень та ментальних стереотипів; включення характерних для похоронно-поминального комплексу фольклорних мотивів і формул; спорідненість із фольклорною прозою – меморатами, фабулатами, бувальщинами, народними оповіданнями, спогадами, героїчними легендами (часто включають у текст елементи або й цілі сюжети цих фольклорних жанрів, зокрема бувальщин, снотлумачних наративів, навіть анекдотів); використання традиційних фольклорних формул, ритуальної мови й ритуальних текстів (формули співчуття, прощання, напучення, побажання, величання); наявність елементів ідеалізації, героїзації та міфологізації покійника (звеличення подвигу героя, патріотичний пафос наближають глорифікаційні промови до героїчного епосу та величального фольклору).

Традиція говорити надгробне слово або зачитувати промови під час похорону була відома вже в козацькі часи, актуалізувалася в другій половині XIX ст., зокрема під час похорону в Петербурзі та перепоховання в Україні Тараса Шевченка. Звідси поширився звичай зачитувати або усно виголошувати промови та вірші під час похорону видатних українських особистостей: письменників, композиторів, державних і громадських діячів, представників наукових товариств та творчих спілок. Прагматика публічних промов на їхніх похоронах інша. У XIX–XXI ст. вони стали формою

протесту проти російського самодержавства, маніфестацією українства, засобом пробудження національної самосвідомості та консолідації розпорошеної між двома імперіями української нації, засобом боротьби за Єдину Соборну Незалежну Україну.

Перспективи дослідження. У статті використано лише незначну частку зібраного першоджерельного матеріалу. Тож є перспектива глибокого й усебічного дослідження вербальної та музичної складової як традиційного сільського, так і сучасного міського похорону. Цікавою проблемою є дослідження наративних практик сучасного похорону, зокрема міського, ролі традиції та імпровізації в поминально-поховальному комплексі, генези деяких елементів ритуалу, відображення козацького похорону в народних думках та піснях. Ще одна важлива проблема – предметний код сучасного похорону, його семантика і прагматика, традиційні та нові похоронні атрибути в сучасному побуті села і міста.

ПРИМІТКИ

¹ Зафіксовано в с. Івання Дубенського повіту (нині с. Іванне Дубенського р-ну Рівненської обл.).

² Зафіксовано в с. Малі Дедеркали Кременецького повіту (нині с. Малі Дедеркали Кременецького р-ну Тернопільської обл.).

³ Записано в Києві від подружжя Віктора та Валентини Приймаків, мешканців м. Ківерців Волинської обл.

⁴ Записано в Києві від Юлії Юріївни Красулі, 1980 р. н.

⁵ Самозапис із пам'яті. Пригадую, як молодші брати та племінники розповідали, що весь їхній рід дуже веселий, і що, наприклад, вони так само насміялися на похороні «тітки Ліди», згадуючи її дотепні витівки.

⁶ Записано 12 серпня 2022 р. в м. Києві від Валентини Миколаївни Деренчук, 1960 р. н.

⁷ Записано в м. Києві від Валентини Миколаївни Деренчук, 1960 р. н.

⁸ Записано 5 серпня 2022 р. в м. Києві на Лісовому цвинтарі під час похорону військовослужбовця Юрія Коваленка.

⁹ Записано 12 серпня 2022 р. в м. Києві від Надії Іванівни Коваленко, 1952 р. н.

¹⁰ Записано 10 вересня 2022 р. в м. Києві від Ніни Миколаївни Макарової, 1964 р. н.

¹¹ Записано 30 липня 2023 р. в м. Києві від Надії Іванівни Коваленко, 1952 р. н.

¹² Записано 10 вересня 2022 р. в м. Києві від Надії Іванівни Коваленко, 1952 р. н.

¹³ Записано 3 лютого 2023 р. в м. Києві.

¹⁴ Записано 30 липня 2023 р. в м. Києві від Анатолія Григоровича Денисенка, 1948 р. н.

¹⁵ Записано в м. Києві від Інни Василівни Красулі, 1953 р. н.

¹⁶ Щиро дякую своїй колезі, пані Ірині Коваль-Фучило, яка спрямувала мене до першоджерела цієї традиції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Andriy Kovalov. Ці чотири світлини... URL : <https://www.facebook.com/andriy.kovalov> (дата звернення 01.05.2024).

2. Белозерский В. Значение Шевченка для Украины. Проводы тела его в Украину из Петербурга. *Основа*. 1861. № 6. С. 1–38.

3. Беньковский И. Смерть, погребение и загробная жизнь по понятиям и верованию народа. *Киевская старина*. 1896. № 9. С. 229–261.

4. Боряк О. «Як янгол вестиме до Бога...»: поховальна обрядовість українсько-білоруського пограниччя : монографія. Київ : ДІА, 2021. 352 с. (Студії та матеріали з культурної антропології Українського Полісся. Вип. 1).

5. Боса Л. Ландшафт як дзеркало спогадів: сучасні меморіальні практики наддніпрянців у контексті постколоніальних студій (за польовими матеріалами). *Народна творчість та етнологія*. 2021. № 4 (392). С. 17–27. DOI : <https://doi.org/10.15407/nte2021.04.017>.

6. Боса Л. Місця пам'яті втраченого ландшафту та сучасні комеморативні практики населення Наддніпрянщини (за польовими матеріалами). *Українське козацтво в етнокультурному просторі Наддніпрянщини*. Зб. наукових пр. / редкол.: Н. М. Буланова (відп. ред.) та ін. Нікополь : Принт-хаус Римм, 2015. С. 5–21.

7. Герой загинув заради життя. URL : https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02D1iV9qEH4wY6tEc7onzdWxNeGdvV1r1kwbtnyg1Sxp7dAKs9aJWNtzrkGxVqeSnGl&id=100003297199866 (дата звернення 01.05.2024).

8. Гримич М. Сучасне повсякдення людей літнього віку (український досвід Канади). *Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження : у 5 т.* / [наук. ред. М. Гримич]. Київ : Дуліби, 2015. Т. 5. Старість. Смерть. Культура шанування небіжчиків. С. 117–136.

9. Гузій Р. З народної танатології: карпатознавчі розсліди. Львів, 2007. 352 с.

10. Гузій Р. Похоронна обрядовість українців Карпат. *Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження : у 5 т.* / [наук. ред. М. Гримич]. Київ : Дуліби, 2015. Т. 5. Старість. Смерть. Культура шанування небіжчиків. С. 239–252.

11. Данило Щербаківський. URL : https://uahistory.com/topics/famous_people/8413 (дата звернення 01.05.2024).

12. Жемчужников Л. Воспоминание о Шевченке, его смерть и погребение. *Основа*. 1861. № 3. С. 1–21.

13. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. Київ : Обереги, 1994. 456 с.

14. Замура О. Боротьба за символічний контроль над смертю (ранньо-модерне українське суспільство). *Народна культура українців: життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження : у 5 т.* / [наук. ред. М. Гримич]. Київ : Дуліби, 2015. Т. 5. Старість. Смерть. Культура шанування небіжчиків. С. 208–238.

15. Іваннікова Л. Сучасний похорон у контексті російсько-української війни: оплакування загиблих військовослужбовців. *Слов'янський світ*. 2023. Вип. 22. С. 3–31. DOI: <https://doi.org/10.15407/slavicworld2023.22.003>.

16. Коваль-Фучило І. (упоряд.) Голосіння / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2012. 792 с.

17. Коваль-Фучило І. Українські голосіння: антропологія традиції, поетика тексту / наук. ред. В. Івашків ; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2014. 360 с.

18. Коваль-Фучило І. Сучасні комеморативні практики переселенців із захоплених сіл (Київська, Хмельницька, Чернігівська області). *Сіверянський літопис*. 2021. № 2 (158). С. 123–133. URL : http://www.siver-litopis.sn.ua/arh/2021/Siver_litopis_02_2021.pdf.

19. Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя. Київ : Дніпро, 1991. 701 с.

20. Конобродська В. Поліський поховальний і поминальні обряди. *Етнологістичні студії*. Житомир : Полісся, 2007. Т. 1. 356 с.

21. Конобродська В. Семантика нічного пильнування біля померлого у тексті поліського поховального обряду. *Волинь–Житомирищина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Житомир, 2002. С. 26–41.

22. Красиков М. Віщування смерті (до розуміння української народної танатології). *Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження* : у 5 т. / [наук. ред. М. Примич]. Київ : Дуліби, 2015. Т. 5. Старість. Смерть. Культура шанування небіжчиків. С. 173–207.

23. Ленчевский Л. Похоронные обряды и поверья в Староконстан. у. Вольнской губ. *Киевская старина*. 1899. №. 7. С. 70–78.

24. Микитенко О. Балкано-слов'янський текст поховального оплакування: прагматика, семантика, етнопоетика. Київ : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2010. 424 с.

25. Микитенко О. Сербські голосіння: поетичний та історико-географічний аналіз. Київ : Наукова думка, 1992. 150 с.

26. Молилася за сина всім свягим... URL : <https://www.facebook.com/reel/450100427448864> (дата звернення 01.05.2024).

27. Орлова Н. Смерть, похорон і перепоховання в Україні. *Шевченківська енциклопедія* : у 6 т. Т. 5. Пе–С / голов. ред. М. Г. Жулинський. Київ : Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2015. С. 852–862.

28. Панегірик. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%80%D0%B8%D0%BA>.

29. Поліція заборонила промови на похоронах письменниці URL : https://gazeta.ua/articles/history/_policiya-zaboronila-promovi-na-pohoronah-pismennici/978110 (дата звернення 01.05.2024).

30. Похорон Івана Франка (1916). URL : <https://city-as-stage.lvivcenter.org/articles/pokhoron-ivana-franka/> (дата звернення 01.05.2024).

31. Прокопович Людмила. 22 травня 1979 року... URL : <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1310305192883720&set=a.154740671773517> (дата звернення 01.05.2024).

32. Скальковский А. Похороны запорожца в 1772 году. *Киевская старина*. 1898. № 2. С. 43–47.

33. Сьогодні вшанували загиблого воїна. URL : <https://www.facebook.com/demi.lune.od/videos/1113192227225355> (дата звернення 01.05.2024).

34. Фещук Наталія. Ольга Кобилянська: вершниця, яка любила білі троянди. URL : <https://zbruc.eu/node/98113> (дата звернення 01.05.2024).

35. Хланта І. Покаянні та похоронні пісні / запис текстів і мелодій, упоряд., підгот. текстів, вступ. ст., прим. І. В. Хланти. Ужгород : Патент, 2007. 272 с.

36. Чалый М. К. Похороны Т. Г. Шевченко на Украине. *Воспоминания о Тарасе Шевченко*. Київ : Дніпро, 1988. С. 449–455.

37. Чубинский П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Геогра-

фическим Обществом: Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. Чубинским; издан под наблюдением д. чл. Н. И. Костомарова: репринт. у 7 т. Т. 3. / відп. за вип. Г. А. Скрипник. НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2008. 486 с.

38. Чубинский П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряжённой Императорским Русским Географическим Обществом: Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. Чубинским; издан под наблюдением д. чл. Н. И. Костомарова: репринт. у 7 т. Т. 4. / відп. за вип. Г. А. Скрипник. НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2010. 798 с.

39. Ящуржинський Х. Причинки до пізнання культу предків на Україні. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. 109. Кн. 3. Львів, 1912. С. 5–9.

REFERENCES

1. KOVALOV, ANDRII. *These Four Photos...* [online] [viewed 01 May 2024]. Available from: <https://www.facebook.com/andriy.kovalov> [in Ukrainian].

2. BELOZERSKY, Vasily. The Importance of Shevchenko for Ukraine. Sending off his Body to Ukraine from St. Petersburg. *Basis*, 1861, no. 6, pp. 1–38 [in Russian].

3. BENKOVSKY, I. Death, Burial and Afterlife according to the Concepts and Beliefs of the People. *The Kyivan Past*, 1896, no. 9, pp. 229–261 [in Russian].

4. BORIAK, Olena. «How an Angel will Lead to God»: *Funeral Rites of the Ukrainian-Belarusian Border: A Monograph*. Kyiv: DIA, 2021, 352 pp. [in Ukrainian].

5. BOSA, Liubov. Landscape as a Mirror of Memories: Modern Memorial Practices of the Dnipro Region in the Context of Postcolonial Studies (After the field materials). *Folk Art and Ethnology*, 2021, no. 4 (392), pp. 17–27. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2021.04.017> [in Ukrainian].

6. BOSA, Liubov. *Places of Memory of the Lost Landscape and Modern Commemorative Practices of the Population of the Dnipro Region (After the Field materials)*. In: Nataliia BULANOVA, ed.-in-chief. *Ukrainian Cossacks in the Ethno-cultural Space of the Dnipro Region: Collected Scientific Works*. Nikopol: Print-house Rymm, 2015, pp. 5–21 [in Ukrainian].

7. ANON. *The Hero has Died for Life*. [online] [viewed 01 May 2024]. Available from: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02D1iV9qEH4wY6tEc7onzdWxNeGdvV1r1kwbtnyg1Sxp7dAKs9aJWNTzrkGxVqeSngl&id=100003297199866 [in Ukrainian].

8. HRYMYCH, Maryna. Modern Daily Life of the Elderly (Ukrainian Experience in Canada). In: Maryna HRYMYCH, scientific ed. *Ukrainian Folk Culture: The Human Life Cycle: A Historical and Ethnological Study in Five Volumes. Kyiv: Duliby, 2015. Vol. 5. Old Age. Death. Culture of Honoring the Dead*, 2015, pp. 117–136 [in Ukrainian].

9. GUZII, Roman. From Folk Thanatology: Carpathian Traces. Lviv: Institute of Ethnology of the NAS of Ukraine, 2007 [in Ukrainian].

10. GUZII, Roman. Funeral Rituals of the Ukrainians of the Carpathians. In: Maryna HRYMYCH, scientific ed. *Ukrainian Folk Culture: The Human Life Cycle: A Historical and Ethnological Study in Five Volumes. Kyiv: Duliby, 2015. Vol. 5. Old Age. Death. Culture of Honoring the Dead*, 2015, pp. 239–252 [in Ukrainian].

11. CHERKASKA, Hanna. *Danylo Shcherbakivskyyi* [online] [viewed 01 May 2024]. Available from: https://uahistory.com/topics/famous_people/8413 [in Ukrainian].

12. ZHEMCHUZHNIKOV, Lev. Recollections of Shevchenko, His Death and Burial. *Basis*, 1861, no. 3, pp. 1–21 [in Russian].

13. ZAITSEV, Pavlo. *Life of Taras Shevchenko*. Kiev: Amulets, 1994, 456 pp. [in Ukrainian].

14. ZAMURA, Olena. The Struggle for Symbolic Control over Death (Early Modern Ukrainian Marriage). In: Maryna HRYMYCH, scientific ed. *Ukrainian Folk Culture: The Human Life Cycle: A Historical and Ethnological Study in Five Volumes. Kyiv: Duliby, 2015. Vol. 5. Old Age. Death. Culture of Honoring the Dead*, 2015, pp. 208–238 [in Ukrainian].

15. IVANNIKOVA, Liudmyla. Modern Funeral in the Context of the Russian-Ukrainian War: Mourning for Fallen Servicemen. *Slavic World*, 2023, issue 22, pp. 3–31. DOI: <https://doi.org/10.15407/slavicworld2023.22.003> [in Ukrainian].

16. KOVAL-FUCHYLO, Iryna, ed. *Keening*. National Academy of Sciences of Ukraine, M. Rylskyy IASFE. Kyiv, 2012 [in Ukrainian].

17. KOVAL-FUCHYLO, Iryna. *Ukrainian Keening: Anthropology of Tradition, Poetics of Text*. Kyiv: M. Rylskyy IASFE of the National Academy of Sciences, 2014 [in Ukrainian].

18. KOVAL-FUCHYLO, Iryna. Modern Commemorative Practices of Displaced Persons from Flooded Villages (Kyiv, Khmelnytskyi, Chernihiv Regions). *Siverianskyi Chronicle*, 2021, no. 2 (158), pp. 123–133 [online]. Available from: http://www.siver-litopis.cn.ua/arh/2021/Siver_litopis_02_2021.pdf [in Ukrainian].

19. KONYSKYI, Oleksandr. *Taras Shevchenko-Hrushivskyyi. Chronicle of His Life*. Kyiv: Dnipro, 1991, 701 pp. [in Ukrainian].

20. KONOBRODSKA, Valentyna. *Polissia Funeral and Memorial Rites. Ethnolinguistic Studies*. Vol. 1. Zhytomyr: Polissia, 2007 [in Ukrainian].
21. KONOBRODSKA, Valentyna. Semantics of Night Keening near the Deceased in the Text of the Polissia Funeral Rite. *Volhynia–Zhytomyr Region. Historical and Philological Collection on Regional Problems*. Zhytomyr, 2002, pp. 26–41 [in Ukrainian].
22. KRASIKOV, Mykhailo. Death Prophecy (Toward an Understanding of Ukrainian Folk Thanatology). In: Maryna HRYMYCH, scientific ed. *Ukrainian Folk Culture: The Human Life Cycle: A Historical and Ethnological Study in Five Volumes*. Kyiv: Duliby, 2015. Vol. 5. Old Age. Death. Culture of Honoring the Dead, 2015, pp. 173–207 [in Ukrainian].
23. LENCHEVSKY, L. Funeral Rituals and Beliefs in Starokonstantinov District of Volhynia Province. *The Kievan Past*, 1899, no. 7, pp. 70–78 [in Russian].
24. MYKYTENKO, Oksana. *Balkan-Slavic Text of Funeral Keening: Pragmatics, Semantics, Ethnopoetics*. Kyiv, 2010, 424 pp. [in Ukrainian].
25. MYKYTENKO, Oksana. *Serbian Keening: Poetic and Historical-Geographical Analysis*. Kyiv: Scientific Thought, 1992, 151 pp. [in Ukrainian].
26. ANON. *Prayed for My Son to All the Saints* [online] [viewed 01 May 2024]. Available from: <https://www.facebook.com/reel/450100427448864> [in Ukrainian].
27. ORLOVA, N. Death, Funeral and Reburial in Ukraine. In: Mykola ZHULYNSKYI, ed.-in-chief. *Shevchenko Encyclopaedia: In Six Volumes*. Vol. 5. Kyiv: T. Shevchenko Institute of Literature, 2015, pp. 852–862 [in Ukrainian].
28. ANON. *Panegyric* [online] [viewed 05 May 2024]. Available from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%80%D0%B8%D0%BA> [in Ukrainian].
29. ANON. Police has Banned Speeches at Writer’s Funeral. *Gazeta.ua*. August 08, 2020 [online] [viewed 01 May 2024]. Available from: https://gazeta.ua/articles/history/_policiya-zaboronila-promovi-na-pohoronah-pismennici/978110 [in Ukrainian].
30. ANON. *Funeral of Ivan Franko (1916)* [online] [viewed 01 May 2024]. Available from: <https://city-as-stage.lvivcenter.org/articles/pokhoron-ivana-franka/> [in Ukrainian].
31. ANON. *Prokopovych Liudmyla*. May 22, 1979 [online] [viewed 01 May 2024]. Available from: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1310305192883720&set=a.154740671773517> [in Ukrainian].
32. SKALKOVSKY, Apollon. Funeral of a Zaporozhie Cossack in 1772. *The Kievan Past*, 1898, no. 2, pp. 43–47 [in Russian].

33. ANON. *Today We Honor a Fallen Soldier* [online] [viewed 01 May 2024]. Available from: <https://www.facebook.com/demi.lune.od/videos/1113192227225355> [in Ukrainian].

34. FESCHUK, Natalia. *Olha Kobylanska: A Horsewoman who Loved White Roses* [online] [viewed 01 May 2024]. Available from: <https://zbruc.eu/node/98113> [in Ukrainian].

35. KHLANTA, Ivan. *Penitential and Funeral Songs*. Uzhhorod: Patent, 2007, 272 pp. [in Ukrainian].

36. CHALY, Mikhail. Funeral of T. G. Shevchenko in Ukraine. *Recollections of Taras Shevchenko*. Kiev: Dnipro, 1988, pp. 449–455 [in Russian].

37. SKRYPNYK, Hanna, ed.-in-chief. *Proceedings of the Ethnographic-Statistical Expedition to the Western-Russian Region, Equipped by the Imperial Russian Geographical Society: South-Western Department*. Materials and research collected by Dr. P. Chubinsky; published under the supervision of Dr. M. Kostomarov: reprint. In Seven Volumes. Vol. 3. NAS of Ukraine, M. Rylskyi IASFE. Kyiv, 2008, 486 pp. [in Russian].

38. SKRYPNYK, Hanna, ed.-in-chief. *Proceedings of the Ethnographic-Statistical Expedition to the Western-Russian Region, Equipped by the Imperial Russian Geographical Society: South-Western Department*. Materials and research collected by Dr. P. Chubinsky; published under the supervision of Dr. M. Kostomarov: reprint. In Seven Volumes. Vol. 4. NAS of Ukraine, M. Rylskyi IASFE. Kyiv, 2010, 798 pp. [in Russian].

39. YASCHURZHYNskyI, Khrisanf. Notes on the Study of the Cult of Ancestors in Ukraine. *Notes of the Shevchenko Scientific Society*. Lviv, 1912, vol. 109, book 3, pp. 5–9 [in Ukrainian].

Отримано / Received 03.09.2024

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 10.12.2024